

GEMİKAYA ÇEVRESİNİN YENİ ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERİ

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ РАСКОПКИ В РАЙОНЕ ГЕМИКАЯ

NEW ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS OF AROUND THE GAMİGAYA

Toğrul HALİLOV*

ÖZET

Makalede Gilançay nehrinde, Gemikaya çevresinde bulunmuş yeni arkeolojik yerleşimler öğrenilmiştir. Bulunan arkeolojik malzemeler gruplaştırılmış ve karşılaştırmalı biçimde belirlenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda bulunan yeni yerleşimlerin ait olduğu devir belirlenmiş ve Gilançay nehrinin eski yerleşim yerlerinden olduğu kanıtlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Gilançay nehri, Nahçıvan, Arkeolojik Yerleşimler, Gemikaya.

ABSTRACT

The article studied the new archaeological monuments noticed on the valley of Gilançay, around the Gamigaya. The archaeological monuments found there were systematized and studied comparatively. The age of the new monuments which were registered in the result of carried out research was defined. It was defined that the valley of Gilançay is one of the ancient dwelling places.

Key Words: Gilançay valley, Nakhchivan, archaeological monuments, Gamigaya.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются новые данные археологических раскопок района Гемикайя в окрестностях реки Гиланчай. Выявленные материалы были сгруппированы и сопоставлены. По итогам исследований было установлено, что окрестности Гиланчайя были заселены ещё в древности, а найденные материалы относятся к более поздней времени.

Ключевые слова: река Гиланчай, Нахчиван, археология, Гемикайя.

---

* АМЕА Нахçıван Bölümü , Tarih, Arkeoloji ve Etnografii İnstitutusunu, e-mail: x.toqrul@gmail.com

Giriş

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde eski çağa ait çok sayıda yerleşim vardır. Bunların çoğunda arkeolojik araştırmalar yapılarak Azerbaycan arkeolojisinin bir çok sorununa açıklık getirilmiştir. Bir grup eski yerleşimler halen öğrenilmemiştir. Gilançay nehrinin yukarısındaki dağlık topraklarda yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında bu alanda belli başarılar elde edilmiş ve birtakım yeni eski yerleşimler bulunmuştur.

Uzunluğu 53 km olan Gilançay, kaynağını Zengezur sıra dağlarından, Sakkarsu ve Eyri çaylarından alıyor. Aras nehriyle birleşene kadar ona üç büyük çay daha (Nasirvazçay, Hırdaçay, Parağaçay) katılıyor. Bu çaylar boyundaki Nürgüt, Nasirvaz, Tivi, Bist ve başka köylerin topraklarında çok sayıda eski yerleşimler vardır. Bu yerleşimlerden bir grubu (Demirciler, Gemikaya) XX. yüzyılın 60-70'li yıllarında kayda alınmasına rağmen, birçok yerleşim bizim arkeolojik araştırmamız gibi ilmi çalışmaya tabi tutulmamıştır. 2005 yılından itibaren biz alanda tarafımızdan yapılan arkeolojik araştırma sırasında çok sayıda yeni eski yerleşimler bulunarak ilmi araştırmaya dahil edilmiştir. Tivi köyünün arazisinde Demyeler, İliklikaya, Zeyderesi, Haçakaya vb., Bist köyündeki Kumluk, Nürgüt köyündeki Göygöl, Nasirvaz köyündeki Gülüm-Gülüm höyükleri bu türlü eski yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerde yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında Azerbaycan arkeolojisinin bir kısım sorunlarına az da olsa açıklık getirilmiş ve önemli bilimsel sonuçlar elde edilmiştir. Gilançay nehrinde tarafımızdan bulunmuş yeni eski yerleşimlerini höyükler ve nekropoller oluşturuyor.

1. Höyükler

Demyeler Höyüğü: Ordubad ilçesinin Tivi köyünde, köyden doğuda bulunuyor. Her taraftan zengin bitki örtüsüne sahip otlak alanlarla kuşatılmıştır. Alanı 4 hektardan fazladır. Yerleşim yeri yol ile iki bölüme ayrılıyor. Yerleşim yerindeki yapı kalıntılarının çoğu dağılmıştır. Dağılmış yapı kalıntılarının yerinde taş yığınları ve üzerini otlar kaplayan dikdörtgen biçimli oyuklar kalmıştır. Buradaki kül ile karışık toprak katmanından oluşan kültürel tabaka güçlü doğal aşınmaya maruz kalmıştır. Kültürel tabaka çok az (0, 5 cm kalınlığında) saklanmıştır. Höyükte yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında Son Tunç-Erken Demir Çağı'na (M.Ö. II. Binyıl sonu-II. Binyıl öncesi) ait özelliklere sahip çanak, çömlek, kase vb. türlü basit kil kapların kırıkları bulunmuştur. Kaplar gri ve pembe renkli olmak üzere iki gruba ayrılıyorlar. Bunların hepsi ince kum karışımı olan kilden yuvarlak, şişkin ve bikonus biçimde yapılmıştır. Kapların ağzı dışa katlanmış veya düz yapılmıştır (tab. I, 11). Yapılan araştırma sırasında belirleniyor ki, bulunmuş kil kapların benzerleri Nahçıvan'daki Kolanı, Sarıdere (Başşeliev, 2002: 42, 45, 65), Boyehmed (Novruzlu, Başşeliev, 1993:15-33) vb. yanı sıra Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki Son Tunç-Erken Demir Çağı (M.Ö. II. Binyıl sonu-II. Binyıl öncesi) yerleşimlerinde (Haçbulak, Hanlar (Kesemenli, 1965: 40; Alanov, 1975: 90), Daşkesen (Kesamanlı, 1999: 150) vb.) de çok sayıda bulunmuştur.

Kumluk Höyüğü: Ordubad ilçesi Bist köyünde, köyden kuzeydoğuda, Gemikaya'dan batıda, Nasirvaz çayının sağ güneyinde yer alıyor. Alanı 3 hektardan fazladır. Höyükte yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında bulunan yapı kalıntılarının çoğu dağılmış, onların yerinde taş yığınları ve üzerini otlar kaplayan oyuklar kalmıştır. Yapı kalıntılarının bir grubu ova alanda, bir kısmı ise yamaçta bulunmuştur. Bunlar taş ve kerpiç ile dörtgen biçimde yapılmıştır. Höyükte çok az (0, 5 cm kalınlığında) kültürel tabaka bulunmuştur. Höyükte yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında kil kapların kırıkları ve taş iş aletleri bulunmuştur.

Höyükte bulunmuş olan taş, gri renkli tuf taşından kayık biçimli yapılmıştır. Bu tipten taşlar Azerbaycan'ın bütün bölgelerindeki arkeolojik anıtlarda çok miktarda bulunmuştur.

Kil kaplar pembe renkli yapılmışlar. Hepsi ince kum karışımı olan kilden yuvarlak, şişkin ve bikonus biçimde yapılmıştır. Bunların bir grubunun ağız dışı katlanmıştır, bazıları ise düz ağız kenarlı yapılmıştır. Elde edilen kil kapların hepsi Demyeler Höyüğü'nün seramik ürünleri gibi basit yapılmıştır. Demyeler Höyüğü'ndeki seramik ürünlerinden farklı olarak Kumluk Höyüğü'nün seramikleri pembe renklidirler. Bunların benzerleri Nahçıvan'ın yanı sıra Azerbaycan'ın diğer ilçelerindeki Son Tunç-Erken Demir Çağı (M.Ö. II. Binyıl sonu-II. Binyıl öncesi) yerleşimlerinde ve (Hocalı, Gedebey (Halilov, 1959: 85-87), Sarıtepe'de (Halilov, 1968: 37-40) bulunmuştur.

Haçakaya Höyüğü: Ordubad ilçesinin Tivi köyünün güneybatısında, Gilançay'ın sol kıyısındaki aynı adlı dağın üzerinde bulunuyor. Alanı 4 hektardan fazladır. Kuzeyden ve güneyden kaynaklılarla, doğu ve batıdan ise tepelerle kuşatılmıştır. Höyüğün yakınlarında doğal çeşmenin olması insanların orada yerleşmesinin temel nedenlerinden birini oluşturuyor. Höyükte yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında yerleşim yerinin coğrafi konumu ve oradaki yapı kalıntıları öğrenilmiş, çeşitli biçimli seramik eşyalar bulunmuştur. Buradaki yapı kalıntılarının çoğu dağılmış, onların yerinde taş yığınları ve üzerini otlar kaplayan oyuklar kalmıştır. Yapı kalıntılarının bir grubu tepenin üzerindeki küçük düzlük arazide, bir grubu ise derenin kenarında bulunuyor. Höyük elverişli stratejik konumda yer alıyor. Buradan Gilançay nehrinin birçok yerini kontrol etme imkanı doğuyor.

Höyükte bulunmuş seramikler gri ve pembe renkli olmak üzere iki gruba ayrılıyorlar. Pembe renkli seramik ürünlerinin bir grubu boyalı yapılmıştır. Boyalı seramiklerin çoğunluğunun ağız dışı katlanmıştır. Boğazları kısa veya silindirik biçimde, gövdeleri şişkin ve bikonus biçimde yapılmıştır. Yerleşim yerinden elde edilen pembe renkli boyalı çömleklerden bir grubunun üzeri siyah renkte geometrik desenlerle süslenmiştir. Kabın yukarı bölümü ve aşağısı yatay çizgilerle süslenmiştir. Çizgilerin içerisine paralel desenler ve üçgenler çekilmiştir. Kabın gövdesindeki aynı biçimli geometrik desenler farklı biçimlerde yapılmıştır. Kabın gövdesindeki üçgenlerin içerisi dağılan çizgilerin kombinasyonundan oluşan desenlerle süslenmiştir (tab II, 3). Bu kap, biçime, özelliklerine ve desenlenme yöntemine göre Şahtahtı, I Kültepe, II Kültepe, Kızılburun yerleşim yerlerinde bulunmuş bir grup boyalı kaplarla benzerlik oluşturuyor (Bahşaliyev, 2004; resim 24, resim 25, 11).

Yerleşim yerinde bulunmuş boyalı çanaklar silindirik boğazlı, dışı katlanmış ağız kenarlı yapılmıştır (tab. II, 4, 5). Üzerleri Yaycı, Çalhankale, Şahtahtı yerleşim yerlerinde bulunmuş bir grup kil kaplar gibi siyah renkle dairesel biçimli desenlerle süslenmiştir (Bahşaliyev, 2004; resim 16, 3-5). Bikonik gövdeli çanak süslenme biçimine göre biraz farklılık oluşturuyor. Bunun üzeri ve ağız yatay, dalgalı çizgilerle süslenmiştir (tab II, 7).

Haçakaya Höyüğü'nde bulunmuş boyalı seramiklerden bir grubunu belirli bir biçimi olmayan ürünler oluşturuyor. Yerleşim yerinde bulunmuş bu türlü boyalı kil kap ürünlerinden bir grubunun üzeri siyah renkle çift enli çizgiler arasına alınmış açılı biçimli desenlerle süslenerek (tab II, 1, 2) biçim ve özelliklerine göre I Kültepe (Abibullayev, 1982; 85-86), II Kültepe (Aliyev, 1977; 47), Şortepe (Kuşnareva, Çubinişvili, 1970; resim 27, 8), Kazançıkale (Bahşaliyev, 2004; resim 13, 5, 12, 16) vb. yerleşim yerlerinde bulunmuş Orta Tunç Çağı'na ait bir grup kil kapla benzerlik oluşturuyor. Yerleşim yerinden Son Tunç-Erken Demir Çağı'na ait kil kapların yanı sıra Orta Tunç Çağı'na ait

seramiklerin bulunması bu yerleşimin M.Ö. III. Binyılın sonu ile II. Binyılın öncesine ait olduğunu kanıtlıyor.

İliklikaya Höyüğü: Ordubad ilçesinin Tivi köyünde, köyden doğuda bulunmaktadır. Yerleşimin bulunduğu yer halk arasında "Banövşe kumluğu» adı ile tanınıyor. Alanı 2,5 hektardan fazladır. Höyükte yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında belirlenmiştir ki, diğer eski yerleşimler gibi bu yerleşimde de çok az (0, 5-1m kalınlığında) kültürel tabaka mevcuttur. Kültürel tabakanın büyük bölümü doğal aşınma sonucunda dağılmıştır. Yerleşimde bulunmuş yapı kalıntıları iyi korunmamıştır. Dağılmış yapı kalıntılarının yerinde taş yığınları, toprakla karışık tepecikler ve dikdörtgen biçimli oyuklar kalmıştır. Höyükte bulunmuş arkeolojik malzemeleri Son Tunç-Erken Demir Çağı'na (M.Ö. II. Binyıl sonu-II. Binyıl öncesi) ait çanak, çömlek, kase vb. kil kapların kırıkları ve taş iş aletleri oluşturuyor.

Kil kapların hepsi ince kum karışımı kilden yapılmış ve iyi pişirilmişler. Bunlar biçim ve özelliklerine göre farklılık oluşturuyor.

Çömlek türü kapların bir çoğu kısa boğazlı, şişkin veya balon gövdeli yapılmıştır. Onların bazılarının ağzı dışa, bir çoğunun ağzı ise içeri katlanmıştır. Bir grubunun dış yüzeyi cilalanmıştır.

Kase türlü kapların bir kısmı şişkin, bazıları ise konik gövdeli yapılmışlar. Çanak, çömlek türü kil kaplar gibi kasalar de ağız kenarlarının biçimine göre farklılık oluşturuyor. Kaselerin bir çoğu düz ağız kenarlı yapılmıştır. Bazılarının ağzı dışa katlanmıştır. Bazı ürünlerin dış yüzeyi cilalanmıştır.

Yerleşim yerinde bulunmuş tüm kil kapların benzerleri Nahçıvan'ın yanı sıra Azerbaycan'ın farklı ilçelerindeki (Mingəçevir (Aslanov, Vaidov, 1959: tab. XLIII, 6; tab. XXXVIII, 14), Genceçay vb. (Nerimanov, 1958: 136-138) v.b.) Son Tunç-Erken Demir Çağı'na (M.Ö. III. Binyıl sonu-II. Binyıl öncesi) ait yerleşimlerde bulunmuştur.

2. Nekropoller

Demyeler Nekropolü: Ordubad ilçesinin Tivi köyünde, köye giden eski otoban yolundan aşağıda tepe üzerinde bulunmuştur. Nekropol doğudan derin dere, kuzeyden ve batıdan ise aynı adlı höyükle çevrelenmiştir. Nekropolde yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında belirlenmiştir ki, buradaki mezarlar taş kutu tiplidir (tab I, 1, 4, 5). Mezarların çoğu çeşitli çağlarda yürütülen ekonomik işler ve doğal aşınma sonucunda dağılmıştır. Bu yüzden nekropoldeki mezarların çoğunun üst taşları düşmüş, yan taşları kalmamıştır. Buradaki dağılmış mezarların dördünde (uzunluğu 1, 2-1, 6 m, genişliği 0, 6-0, 7 m, Derinliği 0, 7 m) arkeolojik araştırma yapılmıştır. Yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında bu bölgede ve çemberdeki kavimlerin maddi ve manevi kültürü ile ilgili çok sayıda arkeolojik malzeme bulunmuştur (Bahşaliyev, 2006: 84-93).

Nekropoldeki mezarlardan birinde bulunmuş (1 sayılı mezar) insan kafatası güneydoğu yandan koyulmuştur (tab I, 1). 3 sayılı mezarda toplu gömülme ile ilgili iki iskelet bulunmuştur. İskeletlerden birinin kemikleri mezarın güney duvarına sıkıştırılmış, diğer iskeletin kafatası kuzeye koyulmuş ve iskelet, kuzey-güney doğrultusunda gömülerek (tab. I, 5) gömülme geleneğine göre Saridere, Kolanı, Hakkıklık (Novruzlu, Bahşaliyev, 1992: 44, 57, 65), Boyahmed (Novruzlu, Bahşaliyev, 1993: 22) vb. nekropoller ile benzerlik oluşturmuştur.

Nekropoldeki mezarlarda bulunmuş arkeolojik malzemeleri kil kaplardaki (çanak, kase, kadeh, çömlek vb.), süs eşyaları (pasta, cam boncuklar, yüzükler, kolyeler, taş bülöv, fibula vb.) oluşuyor. Kil kaplar gri ve pembe renkli olmak üzere iki gruba ayrılıyorlar. Pembe renkliler gri renklilere kıyasla küme oluşturuyor. Yapılan arkeolojik araştırma sonucunda belirleniyor ki, bulunmuş gri renkli şişkin gövdeli, kısa boğazlı çömleklerden birinin üzeri Genceçay, Hanlar ve Haçbulak nekropollerinde bulunan bir grup çömlek gibi tıklama teknik yöntemi ile süslenmiştir.

Nekropolde bulunmuş yüzükler, küpeler kaşlı ve kaşsız olmak üzere iki gruba ayrılıyorlar (tab. V, 1-7). Bir grup yüzükler spiral biçimde yapılmıştır. Gerdanlıkların birinin üzeri çizme hatlarla süslenmiştir. Diğerinin üzerine küpeler gibi pasta boncuklar takılmıştır (tab. V, 7, 8, 9). Onların benzerleri Nahçıvan'ın yanı sıra Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab. XVII, 21, 28), Hanlar (Aslanov, 1975: 85), Nadirbey tepesi (Muradova, 1968: tab. II, 6), Gedebe, Hocalı, Çavdar (Sadıqzade, 1973: 78; Kuşnareva, 1959: 375) vb. yerleşimlerde de bulunmuştur.

Nekropolde bulunmuş süslerden cam boncuklar daha çok ilgi çekicidir (tab I, 2, 3). Bu türlü boncuklar Nahçıvan'daki Şahtahtı, Kızılburun yerleşimlerinin yanı sıra Haçbulak'da, Şamkor ve Gelilabad ilçelerinde, Dovşanlı, Hocalı, Borsunlu, Beyimsorovda ve Gürcistan'daki bir grup eski yerleşimlerde de bulunmuştur. Gürcistan'daki yerleşimlerde bulunmuş cam boncuklar M.Ö. III. Binyılın sonu ile II. Binyılın öncesine, Haçbulak, Şamkor, Gelilabad, Dovşanlı, Hocalı, Borsunlu, Beyimsorov (Djafarov, 1984: 50, 55) yerleşimde bulunanlar, M.Ö. I. Binyılın öncesine, yani M.Ö. X.-XI. asırlara, Demyeler (Halilov, 2007: 114-118), Şahtahtı, Kızılburun (Aliev, 1966: 15) boncukları ise Orta ve Son Tunç çağlarına aittirler. Nekropolde bulunan cam boncukların daha çok ilgi çekiçi olmasının temel nedeni cam boncukların Ortadoğu kültürü için karakteristik olmasıdır. Tüm eski yerleşimlerde bulunmuş cam boncukların hepsi Güney Kafkasya ile Ortadoğu ülkeleri arasında kültürel ilişkiler sonucunda Güney Kafkasya'ya ithal olunmuştur. Düşüncelerimizi kanıtlamak için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, camın ilk kez nerede üretildiği halen tam kesinleşmemiş ve temel araştırma alanı olarak kalmıştır. Araştırmacıların çoğu onun ilk vatanının Mısır, bir kısmı ise Babil olduğunu ifade etmişlerdir. En eski cam örneği Mısır'da, ilk cam eritilen fırın ise Doğu Filistin'de bulunmuştur. Doğu Filistin'deki cam eritilen fırının M.Ö. III. Binyıla ait olduğu tahmin edilmiştir. 1891-1892 yıllarında Mısır'da arkeolojik kazılar yapan F. Petri'ye göre en eski cam üretim merkezi Mezopotamya'nın kuzey kısmı olmuştur. Mısır'da bulunan cam örneği M.Ö. IV.-I. Binyıla ait yerleşimlerde yapılan arkeolojik kazılar sırasında ortaya çıkmıştır. Bunların Mısır'da mı üretildiği yoksa başka yerden mi getirildiği kesinlik kazanmamıştır. Arkeolojik buluntular doğrultusunda ispat edilmiştir ki, M.Ö. 2800 yılında bu bölgede gizemli boya kullanılmıştır (Ahmedov, 1989: 75).

İlklıkaya Nekropolü: Nekropol Tivi köyünde, aynı adlı höyüğün batısında bulunmuştur. Nekropol kumluk alanda ve yamaçta bulunduğundan daha çok doğal aşınmaya uğramıştır. Bu yüzden de nekropoldeki mezarların kuruluşunu belirlemek zorlaşıyor. Araştırma sırasında mezarda iskelet kalıntıları tespit edilmemiştir. Nekropolde tarafımızdan yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında çeşitli kil kaplar bulunmuştur (Halilov, 2008: 94-98). Kaplar gri ve pembe renkli olmak üzere iki gruba ayrılıyorlar. Bulunmuş seramik ürünleri ince kum karışımı olan kilden yapılmışlar. Bunlar biçim ve özelliklerine göre farklılık oluşturuyor.

Nekropolde bulunmuş iri hacimli pembe renkli çömlek, diğerleri gibi ince kum karışımı olan kilden yapılmasına rağmen diğer kaplarla kıyaslandığında kalın yapıda (1,5 cm) ve geniş ağızlı (ağzının çapı 30-30,2 cm) yapıldığından bu kabın ekonomik yaşamla ilgili olması olasıdır.

Nekropolde bulunmuş gri renkli seramik ürünleri içerisinde çaydanlık türü kap daha çok ilgi çekiyor (tab. I, 13). Bunun temel nedenlerinden birini çaydanlıkların Nahçıvan ve Azerbaycan'ın diğer bölgeleri (Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, 1959: tab. XLIII, 6; tab. XXXVIII, 14), Kurukçay ve Gündelençay vadisi (İsmailov, 1981: 42 - 45), Gedebev, Hanlar'ın (Kuseynova, 1989: 53) vb.) yanı sıra, Urmiye bölgesinde ve Doğu Anadolu'da yaygın olması oluşturuyor (Çilingiroğlu, 1990: 169-173; Çilingiroğlu, 1990: 25-44).

Nekropolde bulunmuş gri renkli vazo tipli kil kap üç bacaklıdır. Kabın bacakları kısa (5 cm), koltuğu basık ve yuvarlak yapılmış, dış yüzeyi cilalanmıştır (tab I, 10). Bu kap özellikleri dolayısıyla Kızılburun (Aliyev, 1977: 74), Nahçıvan (Aliyev, 1975: 9), Mardangöl, Muçuklutepe (Aslanov, İbrakimov, Kaşkay, 2003: tab. XVIII, 6; tab. LXI, 2), Mingeçevir (Aslanov, 1959: tab. XLIII, 6, 9) nekropollerinde tespit edilmiş vazolar ile benzerlik oluşturuyor. Nekropolde M.Ö. II. Binyılın sonu ile II. Binyılın öncesine ait arkeolojik malzemelerin bulunması yerleşimin bu çağa ait olduğunu kanıtlıyor.

Kumluk Nekropolü: Nekropol Bist köyünden kuzeydoğuda, Gemikaya'dan batıda yer alır ve Nasirvaz'ın yakınında bulunmuştur. Onu, aynı adlı höyükten köy sakinlerinin otlaklarına giden otoban yol ayırıyor. Nekropoldeki mezarlar taş kutu tiplidir. Mezarlar yanlardan iki, baş taraftan ise bir büyük sal taşla kurulmuştur (tab I, 6, 7). Bist köyüne su çekilirken nekropoldeki mezarların çoğu dağıldığından mezarların üst ve yan taşları düşmüş, arkeolojik malzemeler yüze çıkararak dağılmıştır. Yerli halkın verdiği bilgiye göre nekropoldeki dağılmış mezarların bir grubunun arkeolojik malzemeleri onlar tarafından toplanılsa da, çok miktarda maddi kültür örnekleri yok olmuştur. Nekropolde yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında pembe renkli çanak, çömlek ve kase tipli kil kapların parçaları bulunmuştur. Kapların hepsi ince kum karışımı olan kilden yapılmıştır. Nekropolde tespit edilen çömlek türü kaplardan birinin boğazı kısa, gövdesi şişkin yapılmış, ağzı dışa katlanmış, dış yüzeyi cilalanmıştır. Bu kabın gövdesi 10,5 cm, koltuğu 5 cm, ağzının 6,5 cm-dir. Kabın üzerinde ortasında küçük bir delik olan çıkıntılı bir kulp yapılmıştır (tab. IV, 9). Bu türlü kaplar Hocalı-Gedebev kültürüne özgüdür. Nahçıvan'daki Son Tunç-Erken Demir Çağı'na ait I Boyahmed (Novruzlu, Bahşaliyev, 1993: 29), Hakkıklık, Sarıdere'nin (Novruzlu, Bahşaliyev, 1992: 44, 57) yanı sıra Haçbulak (Aslanov, 1975:85), Mingeçevir (Aslanov, 1959:101) ve Güney Kafkasya'daki diğer eski yerleşimlerde (Kuseynova, 1989: 55 - 57, tab. IV, VI) de bu tip kil kaplar bulunmuştur. Nekropolde yapılan istihbarat nitelikli arkeolojik araştırma sırasında yerli halktan iki adet tunç hançer, yüzük, bilezik, ayak halkaları ve alınlık toplanılmıştır.

Yüzük dairesel biçimde basit yapılmıştır. 1,7 cm boyutlu olan yüzüğün uçları kıvrılmış yılan biçiminde birbiri üzerine konulmuştur (tab IV, 3).

Bilezikler de yüzük gibi basit biçimde yapılmıştır. 4-4,5 cm boyutundadırlar (tab. IV, 2, 6, 7, 8). Ayak halkaları bileziklerle kıyaslandığında biraz büyüktür. Onlar 7 cm boyutunda yapılmışlar.

Nekropolde bulunmuş küpelerin her ikisi şekilce aynı olup spiral biçimde yapılmıştır (tab. IV, 4, 5). Bunlardan biri kötü, diğeri ise nispeten iyi saklanılmıştır. Kumluk nekropolünde bulunmuş küpe, yüzük, bilezik ve ayak halkalarının benzerlerine

Nahçıvan'daki Kızılburun (Abibullayev, 1982: tab. VII, 6), Muncuklutepe (Aslanov, İbrakimov, Kaşkay, 2003: 20) vb. yerleşimlerin yanı sıra Mingçeşvir'de (Aslanov, Vaidov, 1959: 120), Hanlar'da (şimdiki Göygöl'de), Daşkesen'de ve Güney Kafkasya'daki diğer Son Tunç-Erken Demir Çağı yerleşimlerinde de rastlanmıştır (Sadıkzade, 1973: 74-88).

Kumluk nekropolünde bulunmuş alınlık 13 cm uzunluğunda yapılmıştır. Uçları her iki taraftan bir miktar içeri bükülerek hilal biçimine getirilmiştir (tab. I, 1). Bu alınlık biçim ve özelliklerine göre Sarıdere ve Kolanı (6, s. 45, 66) yerleşimlerinde bulunmuş alınlıklarla benzerlik oluşturuyor.

Nekropolde bulunmuş hançerlerin uzunluğu 30 cm-dir. Hançerlerin her ikisinin kabzası ve başlığı toplu biçimde dökülmüştür. Kabzasının ortası dikdörtgen biçimli kabartmalı, ucu sivri, ağız keskin, inceltilmiş biçimde yapılmıştır. Hançerlerden birinin konik biçimli başlığının yukarısı ve aşağısı üçgenlerden oluşan ağlarla bezenmiştir (tab. I, 8). Diğer hançerin başlığının yukarısı desensiz, başlığın gövdesi ise üçgenlerle desenlidir (tab. 12). Nekropolde bulunmuş tunç hançerlerin her ikisi Hocalı-Gedebey kültürüne özgün özelliklere sahiptir. Bunların benzerleri Nahçıvan'daki Mardangöl, Muncuklutepe (Aslanov, İbrakimov, Kaşkay, 2003: 26, 34), Kolanı (Bahşaliyev, 2002: 42), Boyahmed (Novruzlu, Bahşaliyev, 1993: 22) vb. Son Tunç-Erken Demir Çağı nekropollerinde bulunmuştur.

Haçakaya Nekropolü: Nekropol Tivi köyünde, aynı isimli eski höyüğün yakınında bulunmuştur. Güneyden höyükle, kuzeyden ve doğudan dere ile kuşatılmıştır. Nekropol kumluk arazide bulunduğundan doğal aşınmaya daha fazla maruz kalmıştır. Buradaki mezarlar daha fazla doğal aşınma sonucu dağıldığından onların yapısı hakkında bir fikir söylemek biraz zordur. Fakat nispeten iyi saklanmış mezarlara göre bu nekropoldeki mezarların taş kutu ve toprak tipli yapılması olasıdır.

Nekropolde yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında gri ve pembe renkli kil kaplar bulunmuştur. Bunlar biçim ve özelliklerine göre farklıdır. Seramik ürünlerinin hepsi ince kum karışımı olan kilden yapılmış ve iyi pişirilmiştir. Pembe renkli seramik ürünlerin bir grubunu boyalılar oluşturuyor. Nekropolde bulunmuş gri ve pembe renkli kapların bir grubu şişkin, bir grubu ise bikonus gövdeli yapılmıştır. Bunların ağzının kenarı dışa katlanmış veya düz yapılmıştır.

Nekropolde bulunmuş ağız dışa katlanmış çanaklardan birinin üzeri çizme desenle süslenerek nakışlanma yöntemine göre Mardangöl (Aslanov, İbrakimov, Kaşkay, 2003: tab. XXV, 16, 17), I Boyahmed (Novruzlu, Bahşaliyev, 1993: çizim / 11, 4, 5), Demyeler (Bahşaliyev, 2006: 86), Mingçeşvir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab. XVIII, 14, 15; tab. XLIII, 8), Genceçay (Nerimanov: 136-138), Karkarçay, Terterçay (Caferov, 2000: 163) yerleşimlerinde bulunmuş bir grup seramik ürünü ile benzerlik oluşturuyor. Nekropolde yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında bulunmuş boyalı ve boyasız seramik ürünlerinin araştırılmasıyla bu nekropolün M.Ö. III. Binyılın sonu ile II. Binyılın öncesine ait olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Zey Deresi Nekropolü: Nekropol Tivi köyünde, aynı isimli höyüğün güneyinde bulunmuştur. Nekropol istihbarat amaçlı araştırma sırasında öğrenilmiştir. Belirlenmiştir ki, nekropoldeki mezarlar yamaçta bulunduğundan doğal aşınma sonucunda dağılmıştır. Bu yüzden buradaki mezarların biçimini ve özelliklerini tam olarak belirlemek biraz zordur. Nispeten sağlam kalmış mezarlar, nekropoldeki mezarların taş kutu tipli yapıldığını ortaya koyuyor. Nekropolde bulunmuş gri ve pembe renkli kil kapların çoğu ince kum karışımı

olan kilden yapılmış ve iyi pişirilmiştir. Bunlar biçim ve özelliklerine göre farklılık gösteriyor. Nekropolde bulunmuş kil kaplar esasen şişkin ve bikonus gövdeli yapılmışlar. Kapların bir grubunun ağzı düz yapılmıştır, bazılarının ağzı ise dışa katlanmıştır (tab I, 9). Kapların hepsi basit yapılmıştır. Bazılarının her iki yüzeyi cilalanmıştır. Nekropolde bulunmuş kil kapların benzerleri Nahçıvan'daki Son Tunç-Erken Demir Çağı'na (M.Ö. II. Binyıl sonu-II. Binyıl öncesi) ait Haçakaya, Demyeler (5, çizim / 6, 4, 5), Hakkıklık (Novruzlu, Bahşaliyev, çizim / 19, 4), Muncuklutepe (Aslanov, İbrakimov, Kaşkay, 2003: Aslanov, İbrakimov, Kaşkay, 2003: çizim / 70, 1) vb. yerleşimlerin yanı sıra Genceçay (Caferov, 2000: 130) ilçesinde de bulunmuştur.

3. Kayaüstü Tanımlama: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde kayaüstü tanımlama Gemikaya yerleşiminde yaşanıyor. Gemikaya yerleşim yeri Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ordubad ilçesinin arazisinde, deniz seviyesinden 3906 m yükseklikte yer alıyor. Bu yerleşim yeri ilk kez 1967 yılında V. Aliyev tarafından bulunmuştur. Sonraki dönemlerde yerleşim yerinde sistematik arkeolojik araştırmalar yapılmıştır. Yerleşim yerindeki volkanik kökenli bazalt taşları üzerinde çok sayıda kayaüstü tanımlama vardır. Bunlar dövme, sondaj, çizme vb. teknik yöntemleri ile yapılmıştır. Kayaüstü tanımlamalar insan, hayvan, astral tasvirleri vb. olmak üzere birkaç gruba ayrılıyorlar. Bunların hepsi eski insanların yaşam tarzını, maddi ve manevi kültürünü yansıtıyor (tab. III, 3, 4, 5). Bunların bir grubu biçim ve özelliğine göre Ortadoğu kültürü ile bağlantı oluşturuyor (Halilov, 2011: 23-29).

Gemikaya çevresinde yapılan istihbarat amaçlı araştırma sırasında tarafımızdan Gilançay nehrinin yakınlarında Nazağa, Baş ve Orta Cacıklı yayla yerlerinde çok sayıda yeni kayaüstü tanımlamalar bulunmuştur. Gemikaya yerleşiminde olduğu gibi bulunmuş yeni kayaüstü tanımlamalar da hayvan, insan, astral resimler vb. olmak üzere bir başka gruba ayrılıyorlar. İnsan resimlerinin bir kısmı tek başına, bazıları ise hayvan ve astral resimleri ile birlikte çekilmiştir. Böyle ilginç kayaüstü tasvirlerden birinde çizme yöntemi ile önde keçi, onun arkasında elinde değnek tutmuş insan hareket vaziyetinde çekilerek hayvancılıkla uğraşan insanların gerçek yaşam olaylarından birini canlandırmıştır (tab. III, taş № 2). Başka bir kayaüstü tanımlamada insanın başı üzerinde ayı ve güneşi sembolize eden resim, dövme yöntemi ile çekilerek eski kavimlerin astral inanışları ile ilgili dini-ideolojik yönlerini yansıtmıştır (tab. III, taş № 1). Bulunmuş yeni kayaüstü tanımlamalar içerisinde 11 №-li resim daha çok ilgi çekiyor. Resimde insan kıvrılmış yılanla birlikte verilmiştir. İnsanın elinin biri dirsekten bükülerek çanak kısmına doğru katlanmış, diğer eli ise ileriye doğru uzanmıştır. İnsanın bacaklarından biri önde, diğeri ise arkada biraz bükülü durumda çekilerek yılanın insana saldırması sonucunda insanın kaçıışı sahnesi çekilmiştir (tab III, taş № 11). Bu kayaüstü tanımlamanın tam olarak benzerleri Gemikaya yerleşimde tamamen bulunmasa da Gemikaya yerleşiminde de yılanın insana saldırması ile ilgili resimler tespit edilmiştir.

Gilançay nehrinde bulunmuş yeni kayaüstü tanımlamalar içerisinde hayvan resimlerinin bir çoğunu keçi, koç, geyik vb. küçük boynuzlu hayvanlar oluşturuyor (tab. II, taş № 3, № 4; tab. III, taş № 5). Bunlar Nahçıvan'daki Tunç Çağı arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuş osteoloji (kemik) kalıntıları (Aliyev, 1991: 155) ile bağlantı oluşturarak bilimsel önem taşıyor. Kayaüstü tanımlamalardan birinde geyiklerden biri küçük, diğeri büyük (anne, yavru şeklinde) üçlü çıkıntılı resimle birlikte verilerek nesil artışı ile ilgili belli kompozisyonu bildiriyor (tab. II, taş № 3).

Gilançay nehrinde bulunmuş yeni kayaüstü tanımlamalar içerisinde yırtıcı hayvanların evcil hayvanları parçalaması ile ilgili resimler de bilimsel önem taşıyor. Bunlardan birinde yırtıcı hayvan kendi avını ağzı ile tutmuştur (tab. III, taş № 6). Bu resim Mezopotamya, Orta Asya ve Karadeniz sanatı için karakteristik özellikler taşıyor. Gemikaya yerleşimindeki bir grup kayaüstü tanımlamaların yanı sıra, Hocalı-Gedebey kültürüne ait olan tunç kemerlerin (Halilov, 1962: 68-109) üzerindeki bir grup resimle benzerlik oluşturuyor. Nahçıvan'daki Yayı (Aliyev, 1991: 88), Şahtahtı (Abibullayev, 1961: 30) yerleşimlerinden de üzeri bu tür resimlerle süslenmiş çok sayıda boyalı kap bulunmuştur.

Gilançay nehrinde bulunmuş yeni kayaüstü tanımlamalar içerisinde eski halkların astral inanışları ile ilgili çok sayıda kayaüstü tanımlamalar bulunmuştur. Bunların içerisinde 8 №-li ve 11 №-li resimler daha çok ilgi çekicidir (tab. III, taş № 8, 10). Volkanik kökenli bazalt taşı üzerinde yapılmış 11 №-li kayaüstü tanımlamada şemsiye biçimli resim yapılmıştır. Bunun yukarı bölümü dikey hatla ikiye bölünerek içerisine iki adet nokta yapılmıştır. Çevresinde ek noktalar, çarkifelek ve açılı biçimli işaretler çekilmiştir. Noktalardan ikisi resmin sağında, yedisi ise solunda yapılmıştır. 8 №-li kayaüstü tanımlamadaki çift daireler, çarkifelek ve açılı resimli işaretin semantikasına açıklık getirmek için kaynaklara göz atarsak görürüz ki, dairenin ikiye bölünmesinin gece ve gündüzü bildirmesi, dünyanın sembolik biçimde verilmesi, çarkifelek resminin güneşi sembolize etmesi veya dünyanın dörder coğrafi kutuplu olduğunu sembolize etmesi ile ilgili çeşitli fikirler söylenilmiştir (Müseyibli, 2003: 28; Bahşaliyev, 2002: 33). Sibirya Türklerinin mitolojisine göre noktalar oluşan işaretler yıldızları sembolize etmiş, çift daireler ise Zühre'yi göstermiştir (Okladnikova, 1981: 44-46). Fikirler çeşitli olsa da onların her birinin kökü astral inanışlarla bağlantılı olarak dünyanın çeşitli yerlerindeki eski insanların dini-ideolojik görüşlerinde bağlantılı olduğunu kanıtıyor.

Gilançay nehrinde bulunmuş ilginç kayaüstü tanımlamalardan birinde 17 №-li taşın üzerindeki resimde taşın alt kısmında yazı karakterli işaretler (tab. III, taş № 9 (2)), yukarı bölümünde ise hayvan ve insan tasviri (tab. III, taş № 9 (1)) yapılarak dünyanın çeşitli yerlerinde olduğu gibi karmaşık kompozisyon olmuştur.

Gilançay nehrinde bulunan ilginç kayaüstü tanımlamalardan biri de Parağaçay'ın Gilançay ile birleştiği yerin yakınlarında tarafımızdan bulunmuştur (tab. III, taş № 10). Burada bulunan kayaüstü tanımlama, doğal çay taşı üzerinde oyma yöntemi ile çekilerek diğer resimlerden tamamen farklılık gösteriyor. Resme dikkat edersek görürüz ki, burada daire içerisinde dikey çizgi boyunca beş ufku hat verilerek ırmağa benzer sistematik resim yapılmıştır. Tahmin ediyoruz ki resimde, Gilançay nehri boyundaki arazilerin yerleşim için elverişli olduğu sembolik olarak gösterilmiştir.

Sonuç

Gemikaya çevresinde, Gilançay nehrinin yukarısında tarafımızdan bulunmuş yeni arkeolojik yerleşimlerin öğrenilmesi sonucunda bir dizi ilmi sonuçlar elde edilmiştir. Azerbaycan arkeolojisinde ilk defa olarak araştırmaya dahil edilen bu yeni eski yerleşimlerde bulunmuş arkeolojik malzemelerin karşılaştırmalı şekilde öğrenilmesi sonucunda şunları söyleyebiliriz: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin diğer bölgeleri gibi Gilançay nehrinde de eski kavimler yaşamışlardır. Eski kavimler burada çeşitli sanat alanları ile uğraşmışlardır. Gilançay nehrinde çeşitli kavimlerin yaşaması sonucu yerleşimlerde bulunan maddi kültür örneklerinin hepsi (kil kaplar, süs eşyaları, silahlar) aynı sanatkarların ürünü olmamış, farklı sanatkarlar tarafından yapılmıştır. Kil kapların, hançerlerin ve süs eşyalarının hepsi yerli özelliğe sahip olmamıştır. Bunların bir grubu

Güney Kafkasya ve Orta Doğu kültürüne ait özelliklere sahip olarak bu kültürlerin Nahçıvan'ın tüm ilçeleri gibi Gilançay nehrine de yayıldığını kanıtıyor. Orta Doğu kültürünün izleri cam boncuklarda, çaydanlıklarda, kayaüstü tanımlamalarda vb. ürünlerde bulunmuştur. Kil kapların bir grubu, hançerler ve diğer arkeolojik malzemelerin benzerleri Güney Kafkasya'nın eski yerleşimlerinde çok sayıda bulunmuştur. Hocalı-Gedebey kültürüne ait hançerler daha çok ilgi çekmektedir.

Gilançay nehrinde yapılan arkeolojik araştırma sırasında elde edilen diğer önemli bilimsel sonuçlardan birini, yeni kayaüstü tanımlamaların bulunması oluşturuyor. Diğer bilimsel sonuçlardan biri Gemikaya çevresindeki dağlık yerleşimde boyalı kapların bulunmasıdır.

Gilançay nehrinde yeni kayaüstü tanımlamaların bulunması, Nahçıvan'da kayaüstü tanımlamaların daha geniş alana yayıldığını kanıtıyor. Bunun temel nedeni yeni kayaüstü tanımlamalara kadar Nahçıvan'da bu tip resimlerin yalnız Gemikaya'daki Nebi Yurdu, Kırlangıç, Kızgelin Çukuru, Göller, Camışölen yayla yerlerinin ilim dünyasına bilinmesi idi.

Boyalı kapların bilimsel önemi ile ilgili konuya açıklık getirmek için şunları söyleyebiliriz: Gemikaya yerleşiminin M.Ö. IV.-I. Binyıla ait olmasına rağmen bu arazide hiçbir zaman M.Ö. III. Binyıla ait arkeolojik malzemeler bulunmamış, M.Ö. II.-I. Binyıla ait arkeolojik malzemeler tespit edilmiştir. Bu yüzden de tahmin etmek gerekir ki, Gemikaya yerleşiminin yakınlarında boyalı kapların bulunması bu alandaki bilimsel boşluğu az da olsa dolduruyor. Elde edilen sonuçlar, Eski kavimlerin M.Ö. IV. Binyıldan-M.Ö. I. Binyıla kadar ve sonraki dönemlerde Gilançay nehrinin yukarı kısmında ve Gemikaya çevresinde yaşadıklarını kanıtıyor. Hem kayaüstü tanımlamaların hem de eski yerleşimlerin tamamen öğrenilmesi Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin diğer ilçeleri gibi Gilançay nehrinin de eski yerleşim yerlerinden biri olduğunu kanıtıyor.

KAYNAKÇA

ABİBULLAYEV O.A. (1982) Eneolit i bronza na territorii Nahiçevanskoy ASSR, Bakü, Bilim, 314 s.

ABİBULLAYEV O.A. (1961) Materialı Şahtaxtinskoko pokrebeniya. Bakü, İzvestiya AN. Az. SSR, № 5, s. 27- 36

ALİYEV V.H. (1977) Azərbaycan'da Tunç devrinin boyalı kaplar medeniyeti. Bakü, Bilim, 163 s.

ALİYEV V.H. (1966) Kultura raspisnoy keramiki v Azerbaydjane, Avtoreferat dissert. na soisk. kand. ist. nauka, Bakü, 20 s.

ALİYEV V.H. (1977) Azərbaycan'da tunç devrinin boyalı kaplar kültürü. Bakü, Bilim, 163 s.

ALİYEV V.H. (1975) Tarih izleri ile. Bakü, Gençlik, 77 s.

Aliyev V.H. (1991) Kultura eposi sredny bronzi Azerbaycana. Baku, Bilim, 256 s.

AHMEDOV K.M. Bu güne nasıl gelip çıkmışık. Bakü, Az. SSR EA, 1989, 118 s.

ASLANOV K.M., İBRAKİMOV B.İ., KAŞKAY S.M. (2003) Drevnie nekropoli Harabe Gilane. Bakü, Nurlan, 101 s.

ASLANOV K.M. (1975) Haçbulak köyündeki bir grup daş kutu mezar hakkında. Az. SSR EA Haberleri, s. 81-94.

ASLANOV K.M., VAIDOV R.M., İONE K.İ. (1959) Drevnie Minkeçaur. Bakü: İzdatelstvo AN Az. SSR, 191 s.

BAHŞALİYEV V.B. (2002) Nahçıvan'ın Erken Demir devri medeniyyeti. Bakü: Bilim, 128 s.

BAHŞALİYEV V.B. (2002) Gemikaya tasvirleri. Bakü, Bilim, 166 s. BAHŞALİYEV V.B. (2004) Nahçıvan'ın kadim aşiretlerinin manevi medeniyyeti. Bakü: Bilim, 320 s

BAHŞALİYEV V.B. (2006) Demyeler nekropolü Erken Demir devrinin yeni abidesidir. AMEA Nahçıvan bölümünün Haberleri, № 4, s. 84-93

CAFEROV H.T. (2000) Azərbaycan M.Ö. IV binyıllın sonu-I binyıllıyın başlarında (Karabağ'ın Karkarçay ve Terterçay havzasının materyalleri bazında). Bakü: Bilim, 187 s.

ÇİLİNGİROĞLU A. (1990) Van-Urmiye Boyalıları İşığında Degerlendirilmesi. Türk Tarih Kongresi, X, s. 169-173.

ÇİLİNGİROĞLU A. (1990) Gaziantep Müzesindeki Van-Urmiye Boyalıları. Ege Üniversitesi Arkeoloj ve Sanat Tarihi Dergisi, B c, s. 25-44

DJAFAROV K.F. (1984) Svyazi Azerbaydjana so stranami Peredney Azii v epoxi bronzi i ranneko jeleza. Baku: Bilim, 106 s.

HALİLOV DJ. A. (1960) Poseleniye na kolme Sarıtepe. Sovetskaya arkeolokiya. Moskovo, Nauka, № 4, s. 68-73.

HALİLOV DJ. A. (1959) Arkeolokiçeskiye pamyatniki Zapadnoko Azerbaydjana. Bakü, AN. Az. SSR, 134 s.

HALİLOV C.A. (1962) Azerbaycandan bulunmuş tunc kemerler. AMM, IV c, s. 68-109.

HALİLOV T.F. (2008) İliklikaya yerleşim yeri ve nekropolü. AMEA Nahçıvan bölümünün Haberleri, № 3, s. 94-98

HALİLOV T.F. (2007) Demyeler nekropolünden tespit edilmiş cam boncuklar. AMEA Nahçıvan bölümünün Haberleri, № 3, s. 114-118.

HALİLOV T.F., (2011) Gemikaya anıtının Ortadoğu kültürüyle bağılılığı. Avrasiya Uluslararası Hakemlie Sosyal Bilimler dergisi, s. 23-29.

İSMAYILOV K.S. (1981) Kurukçay ve Gündelençay vadisinde eski kültürün izleri. Bakü, Bilim, 63 s.

KESEMENLİ H.R. (1965) Haçbulak daş kutu mezarlıkları hakkında. AMM, VI c, Az. SSR. EA. s. 3-43.

KESEMANLI K.P. (1999) Arkeolokiçeskiye pamyatniki epoxi bronzi i ranneko jeleza Daşkesanskoy rayona. Bakü, Akırdak, 179 s.

KUŞNAREVA K.H., ÇUBİNİŞVİLİ T.N. (1970) Drevniye kulturu Yujnoko Kavkaza. Leningrad, 191 s.

KUSEYNOVA M.A. (1989) Keramika Vostoçnoko Zakafkazye epoxi pozdney bronzi i ranneko jeleza XIV-IX vv. do n. e. Bakü, Bilim. 128 s.

MÜSEYİBLİ N.A. (2003) Kobustan ve Gemikaya petrokliflerinde işare ve tamğalar, Azərbaycan arkeolojisi ve eynoqrafisi. Bakü, Nafta-Press, s. 27-29.

MÜSEYİBLİ N.E. (2004) Gemikaya. Bakü, Çaştoğlu, 2004, 320 s.

MAHMUDOV F.R. (1987) Astara rayonundakı ilk tunç çağı kurkanları hakkında AMM, X c, Bakü, Bilim, s. 12-21.

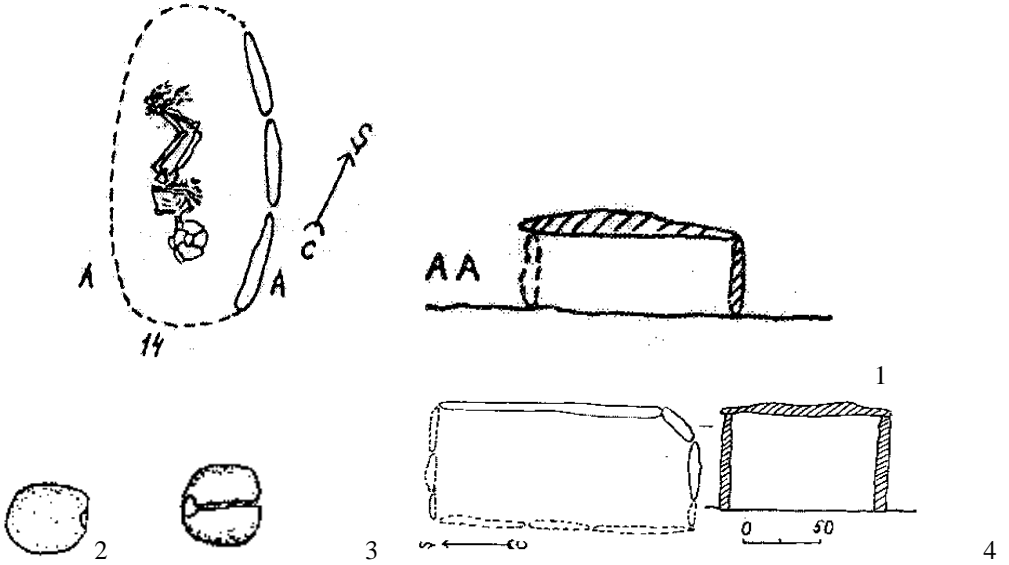
NERİMANOV İ.N. (1958) Genceçay bölgesinin arkeolojik yerleşimleri. Bakü: Az. SSR EA, 142 s.

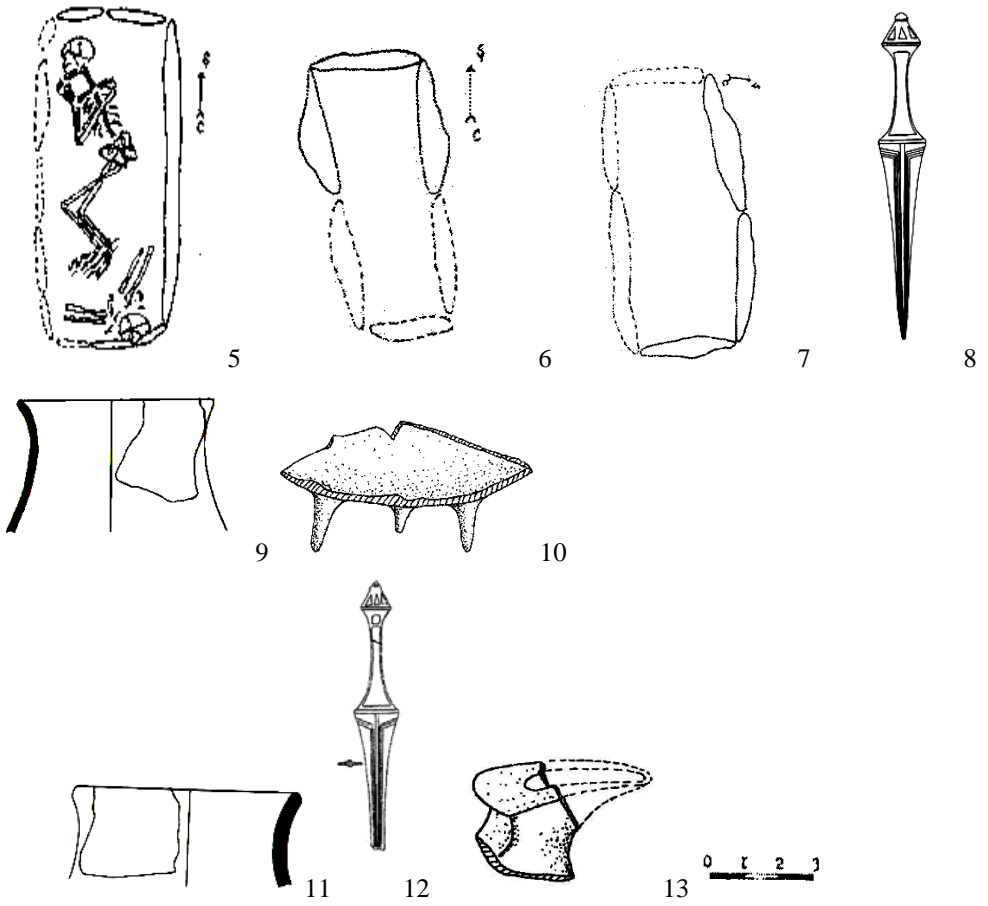
NOVRUZLU E.İ., BAŞŞALİYEV V.B. (1992) Şahbuz bölgesinin arkeolojik yerleşimleri. Bakü, Bilim, 1992, 144 s.

NOVRUZLU E.İ., BAŞŞALİYEV V.B. (1993) Culfa bölgesinin arkeolojik yerleşimleri. Bakü, Bilim, 103 s.

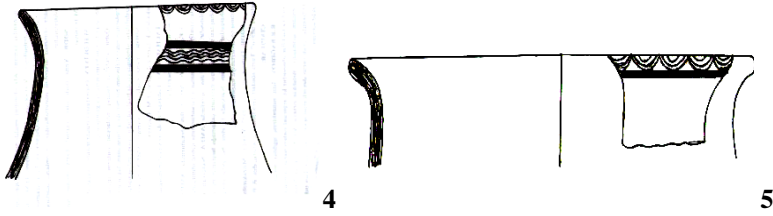
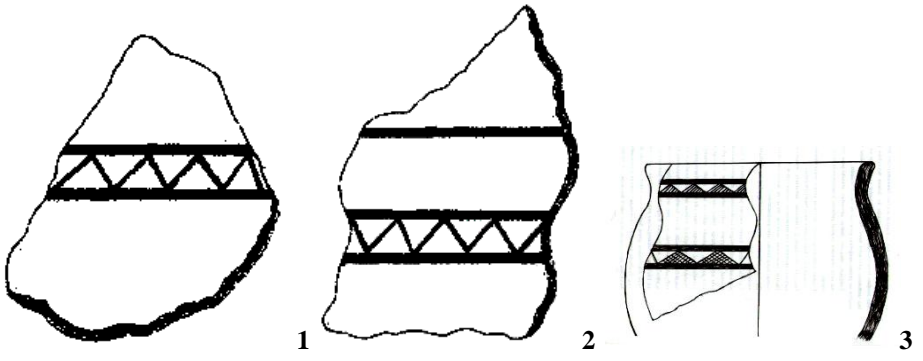
OKLADNIKOVA E.A. (1981) Petroklifi Sredney Katuni. Novosibirsk, 111 s.

SEYİDOV A.K., BAŞŞALİYEV V.B, NOVRUZLU E.İ., BABAYEV V.M. (1995) Nahçıvan ve Babek ilçesinin arkeolojik yerleşimleri. Bakü, Azernesr, 96 s.

Tablo I.

Tablo II

daş № 3

daş № 1

daş № 2

daş № 4

daş № 5

daş № 6

daş № 7

daş № 8

1

2 daş № 9

daş № 10

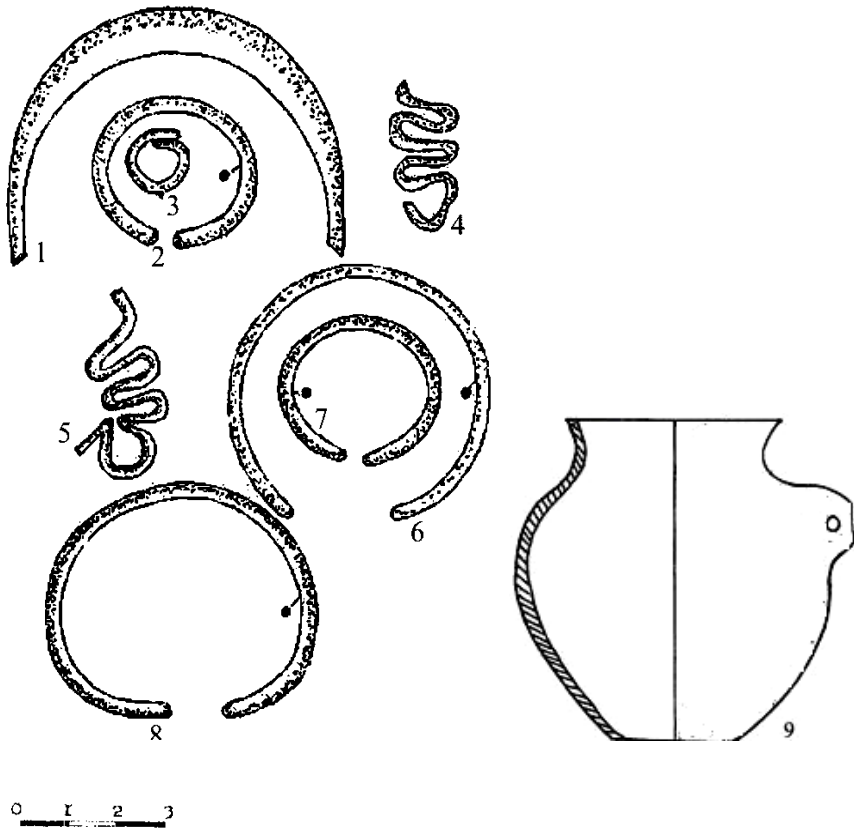
daş № 12

daş № 11

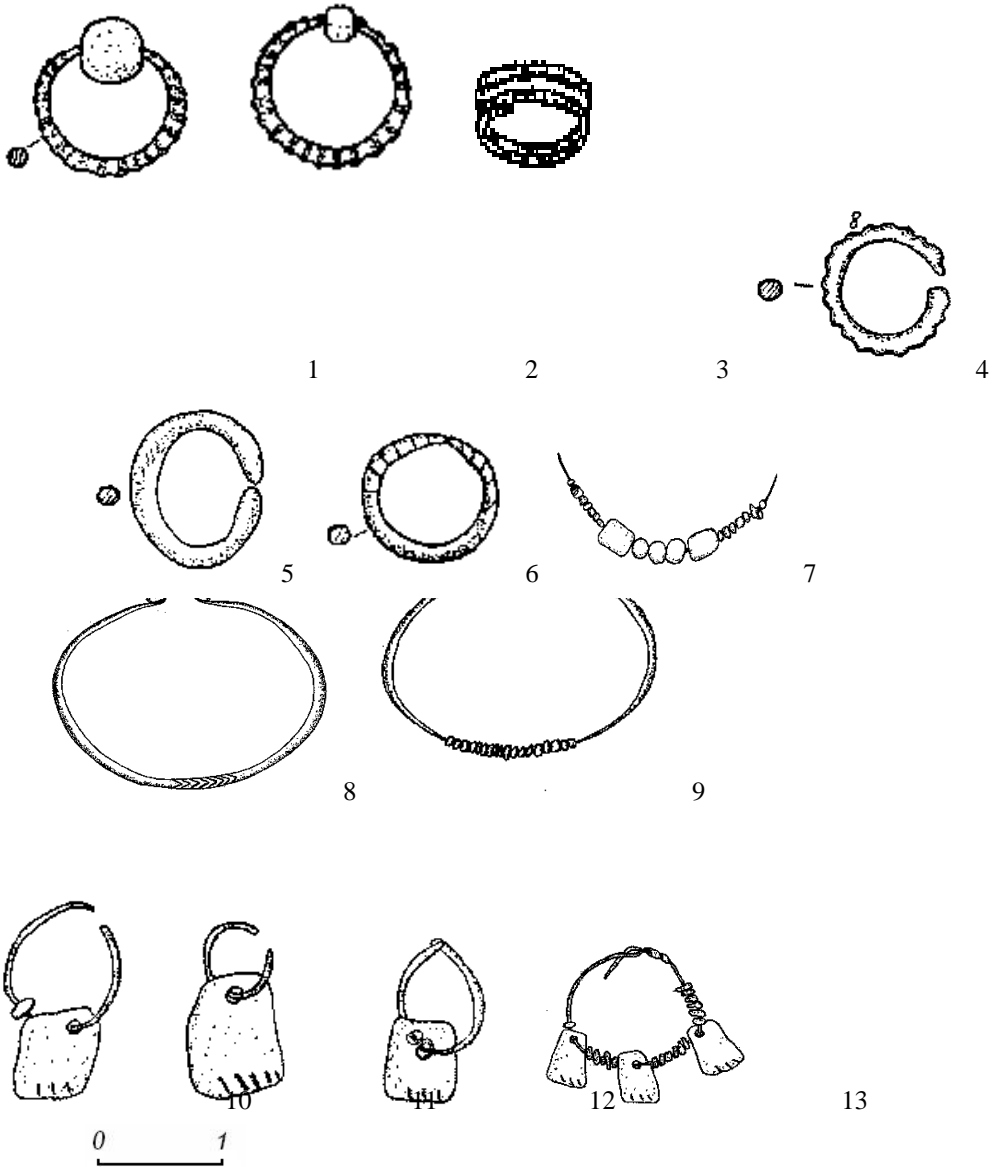

Tablo III.

Tablo IV.

Tablo V.